

Resultaten van de broedvogelkartering van het Ketlikerskar en de Ketlikerheide in 2011

Klaas Jager (SOVON)



SOVON-rapport 2012/11
Dit rapport is opgesteld in opdracht van
It Fryske Gea



Colofon

© SOVON Vogelonderzoek Nederland 2011

Dit rapport is samengesteld in opdracht van It Fryske Gea, door Klaas Jager (SOVON). Wijze van citeren: Jager K. 2011. Resultaten van de broedvogelkartering van het Ketlikerskar en de Ketlikerheide in 2011. SOVON-rapport 2012/11. SOVON, Nijmegen.

Fotomateriaal; Klaas Jager. (Foto van buizerdnest met havik- en buizerdjong: Jochum Kole.)

Niets uit dit rapport mag worden vermenigvuldigd d.m.v. druk, fotokopie, microfilm of op welke andere wijze dan ook, zonder voorafgaande toestemming van SOVON en/of de opdrachtgever.

ISSN-nummer: 1382-6255

Inhoud

1. Inleiding	5
2. Inventarisatiegebied	6
2.1 Terreintypen	7
2.2 Beheer	7
3. Werkwijze	9
3.1 Kader en doelstelling	9
3.2 Werkwijze en methode	9
3.3 Veldwerk	9
3.4 Geïnventariseerde soorten	10
3.5 Weersomstandigheden	10
4. Resultaten	12
4.1 Soorten en aantallen in de objectdelen	12
4.2 Vergelijking met 2003	12
4.3 Soortbespreking	15
5. Evaluatie	
20	
5.1 Doelsoorten in het kader van aangevraagde SNL-pakketten	20
5.2 Broedvogels van bos (met inbegrip van struiken en jonge opslag)	21
5.3 Broedvogels van heide- en kruiden- en ruigterijk grasland (met inbegrip van struikjes, struwelen, water en zomen)	23
5.4 Conclusies en beheersadvies	24
6. Samenvatting	26
7. Literatuur	27

Bijlage 1: Verspreidingskaarten van individuele soorten.

1. Inleiding

In het voorjaar van 2011 is het natuurgebied het Ketlikerskar en de Ketlikerheide, eigendom van de Provinciale vereniging voor natuurbescherming It Fryske Gea (IFG), gekarteerd op broedvogels. De inventarisatie is in opdracht van IFG uitgevoerd door SOVON Vogelonderzoek Nederland (SOVON) en betrof een herhalingskartering, vanwege de behoefte aan broedvogelgegevens voor de interne beheerselectatie- en vereiste verantwoording ten aanzien van ontvangen beheersubsidies in het kader van de Subsidieregeling Natuur en Landschap (SNL).

Dit leidde tot de volgende onderzoeksvragen:

- Welke zeldzame, schaarse en andere voor het beheer relevante broedvogels komen in het gebied voor?

- Wat is de territoriale en kwantitatieve verspreiding van deze soorten?
- Hoe ziet de ontwikkeling van de broedvogels eruit vergeleken met de broedvogelkartering in 2003?
- Wat is de relatie tussen het voorkomen van broedvogels, de terreintypen en het beheer?
- In welke mate wordt voldaan aan de doelsoorten van aangevraagde SNL-pakketten (Subsidieregeling Natuur en Landschap).

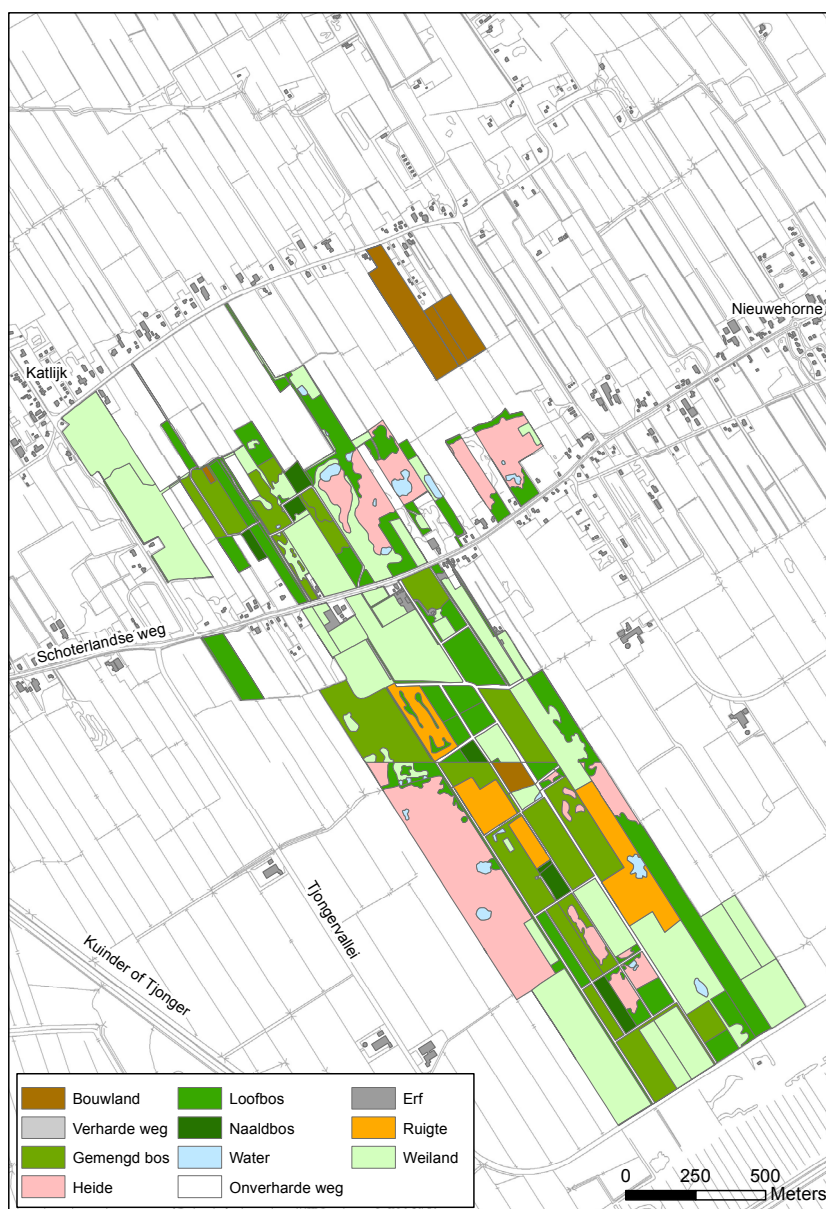
In dit rapport worden de inventarisatieresultaten van 2011 gepresenteerd, toegelicht en geëvalueerd.

Voor achtergrondinformatie, kaartmateriaal, veldtips en dergelijke zorgden Henk Jager, Tom Jager, Richard de Ree, Sietske Rintjema, Elsiëna van Vliet en Ane Zijlstra, allen medewerkers van It Fryske Gea.

2. Inventarisatiegebied

Het natuurgebied 'Ketlikerskar en Ketlikerheide' bevindt zich in Zuid Friesland, tussen de dorpen Katlijk en Nieuwehorne, aan weerszijden van de Schoterlandseweg. Het gebied ligt met een totale oppervlakte van 212 hectare op de noordelijke flank in het voormalige stroomdal van de gekanaliseerde rivier de Tjonger. De terreintypen bestaan in hoofdzaak uit bos, grasland en heide met ruigtes, poeltjes, vennen en herstelde meanders. Het Ketlikerskar, aan de zuidkant, beslaat met 148 hectare het grootste deel en is vrijwel aaneengesloten (m.u.v. van de niet geïnventariseerde Marijkemuoidobbe). Het vroegere landgoedbos is relatief smal maar behoorlijk langgerekt en loopt naar het zuiden helemaal door tot aan de Tjongervalleiweg.

Vorbij deze weg gaan bos en heide over in een meer open moerasgebied met bomen, struikjes, nat grasland, rietruigten en water; de Tsjongerdellen genaamd en eveneens eigendom van It Fryske Gea, maar niet deelsluitmakend van deze kartering. De Ketlikerheide, noordelijk van de Schoterlandseweg, omvat 64 hectare en sluit qua eigendom niet overal op elkaar aan. Op enkele plaatsen wordt het reservaat afgewisseld door particuliere stukjes, die overigens veelal uit hetzelfde terreintype bestaan, zodat het landschappelijk wel een geheel vormt. De Ketlikerheide wordt verder in het noorden begrensd door de W.A. Nijenhuisweg, de Houtlaan in het oosten en de Breedsingel in het westen.



Figuur 1. Situering van het Ketlikerskar (zuidkant van de Schoterlandseweg) en de Ketlikerheide (noordkant van de Schoterlandseweg) met de globale indeling van de belangrijkste terreintypen.

2.1 Terreintypen

Bos (met inbegrip van boomwallen en struiken)

In zijn algemeenheid bekeken hebben de bossen een middeloude tot oude leeftijd met een vrij open structuur en een gevarieerde mix van loof- en naaldbomen. Waar loofbos overheerst is (zomer) eik meest beeldbepalend. In sommige delen van het bos, met name op vochtige plaatsen, staan ook veel berken en hier en daar soms groepjes elzen. Langs de lange, rechte lanen en paden staan vooral kenmerkende en imposante landgoedbomen, zoals beuk, eik en tamme kastanje. Meer verspreide loofboomsoorten zijn Amerikaanse vogelkers, berk, els, hulst, populier en wilg. Het assortiment gemengd (loof)bos met naaldbomen bestaat voornamelijk uit grove den, lariks, douglas en fijnspar. Hier en daar bevinden zich ook kleine, homogene opstanden van naaldbos. Zowel in het Ketlikerskar als de Ketlikerheide komt plaatselijk jonge aanplant en spontane bosopslag voor (van zowel loof- als naaldhout). Mede dankzij de open en zonlichtdoorlatende structuur geldt voor een groot deel van het bos dat er sprake is van een tamelijk rijk gesorteerde en gedifferentieerde struiklaag, zoals berk, lijsterbes, vlier en diverse naaldhoutstruikjes. De bosranden zijn op veel plaatsen eveneens goed ontwikkeld.

Heideterrein, kruidenrijk grasland, ruigten en water
In het door bos overheerste gebied is op verspreide plaatsen droge tot natte heide en kruidenrijk grasland aanwezig, waarin enkele (soms deels dichtgegroeide) kleine vennen, poeltjes en meanderende slenkjes liggen. In het Ketlikerskar ligt de meeste aaneengesloten heide langs de bosranden, waarvan het grootste deel vrijwel de gehele westkant van het bos flankiert. In de Ketlikerheide ligt de meeste open heide in het centrale gebiedsdeel, maar ook de oostkant bestaat goeddeels uit dit terreintype. De heide is te typeren als een rijk gestructureerde en gevarieerde afwisseling van natte en droge heidevegetaties tussen open, schaars begroeide delen en stukken waar opslag zoals (braam)ruigtes, (gagel)struikjes en solitaire boomgroepjes meer beeldbepalend zijn. Ook komen nog verschillende moerassige plaatsen voor met levend hoogveen, soms met wat lisdodde, pitrus en riet. Karakteristiek voor de heide, met name in het Ketlikerskar, is dat hier veel gagelstruiken groeien, met name rondom vennen en poeltjes. In één van de door wilgies omzoomde vernetjes aan de oostkant groeit vrij massaal de tamelijk zeldzame moerashertshooi. De gagelstruiken bereiken hier en daar een hoogte tot ruim anderhalve meter. Langs de randen van de heide groeit veelal lijsterbes en vuilboom, vaak verweven met robuuste braamstruwelen. Naast heide zijn op meerdere plaatsen kruiden- en bloemrijke graslandjes voorhanden, die soms deels

(met name breed uitwaaierend langs bosranden) aan het verbossen zijn. De natste graslandstukken zijn veelal bedekt met ruigtevegetaties zoals pitrus. Voorts bestaat dit terreintype uit schrale gebiedsdelen die het gevolg zijn van natuurherstelprojecten. Een behoorlijk deel hiervan ontwikkelt zich reeds aardig in de richting van heide, terwijl lokaal verruiging en verbossing op dit moment iets meer de overhand hebben.

2.2 Beheer

Het bosbeheer is hoofdzakelijk gericht op het creëren van gevarieerd bos, zoals veel openheid, (loof)boomsoorten en gelaagde mantelzomen. Om dit proces te stimuleren is het laatste decennium beheermatig op wat grotere schaal intensiever ingegrepen. Enkele percelen opgaand bos (vooral naaldhout) zijn stevig uitgedund. Ook zijn oude houtwallen en een als hakhout beheerd perceel afgezet en zijn op de overgangen van naar heide of grasland inhammen in het bos gekapt. De uiteindelijke doelstelling is het realiseren van een natuurlijk samengesteld bos, waarin dergelijke beheermaatregelen in de toekomst minder vaak of vrijwel helemaal niet meer nodig zijn.

Voor het kort en open houden van heide- en graslandvegetaties wordt jaarrondbegrazing door een kleine kudde Schotse hooglanders toegepast. Dit wordt aangevuld met periodieke drukbegrazing met mobiel inzetbare schaapskuddes. Verder worden (op projectbasis) verruigde of verboste terreindelen incidenteel geplagd of gevrijwaard van ongewenste opslag, zodat specifieke heidevegetaties betere groeikansen hebben. Sommige graslanden worden (veelal gefaseerd) laat in de zomer of vroeg in het najaar gemaaid, waarbij het maaisel (deels) wordt afgevoerd.

Natuurherstel en herinrichting

Naast het reguliere beheer zijn in het gebied niet zo lang geleden ook een paar herstel- en herinrichtingsmaatregelen uitgevoerd. In het najaar van 2003 is aan de zuidwestkant van het Ketlikerskar een flinke lap voormalige landbouwgrond afgegraven en omgevormd tot heischraal terrein met poeltjes. Ter verbetering van de waterhuishouding is een oude meander hersteld en zijn afdammingen aangebracht, om afwatering naar de rigoureuze gedraineerde agrarische omgeving te keren. Achter de werkschuur van It Fryske Gea is een paar jaar geleden grasland omgevormd tot licht geaccidenteerd terrein met natte laagten en slenkjes, bedoeld als educatieve nabootsing van een beekdalgebied in het klein. Al met al is het gehele natuurgebied natter geworden en treedt er minder gauw verdroging op. In het kader van de

‘herinrichting Oranjewoud-Ketlik’ is het object (met name de Ketlikerheide) vrij recent uitgebreid door verwerving van ongeveer twintig hectare, tamelijk extensief in gebruik geweest grasland met sloten en houtwallen. De noordwestelijke percelen hebben het oorspronkelijke bodemreliëf behouden en zijn op de hogere delen vrij schraal; hier daar

ligt het zand bloot. De meeste graslandjes worden af en toe beweid door paarden en sommige door koeien. Binnen de afrastering van onbeweide stroken hebben zich ruigtestruwelen en struikjes gemanifesteerd. Ook zijn enkele poeltjes aangelegd en hier daar boompjes aangeplant.

3. Werkwijze

3.1 Kader en doelstelling

Voor de broedvogelkartering van het Ketlikerskar en de Ketlikerheide stonden bij It Fryske Gea de volgende vragen centraal:

- Welke zeldzame, schaarse en andere voor het beheer relevante broedvogels komen in het gebied voor?
- Wat is de territoriale en kwantitatieve verspreiding van deze soorten?
- Hoe ziet de ontwikkeling van de broedvogels eruit vergeleken met de broedvogelkartering in 2003?
- Wat is de relatie tussen het voorkomen van broedvogels, de terreintypen en het beheer?
- In welke mate wordt voldaan aan de doelsoorten van aangevraagde SNL-pakketten (Subsidieregeling Natuur en Landschap).

Broedvogelgegevens vormen bij It Fryske Gea belangrijke basisinformatie voor de evaluatie, planning en toetsing van het beheer. Voor een goede vergelijkbaarheid met vroegere gegevens en externe verantwoording is het vereist dat de gegevens gebaseerd zijn op de landelijk gestandaardiseerde criteria en kwaliteitsnormen van SOVON. Aan de hand van dit verzamelde materiaal wordt tevens beoordeeld in welke mate het resultaat voldoet aan de beheerspakketten voor de nieuwe Subsidieregeling Natuur en Landschap (SNL). It Fryske Gea heeft voor het Ketlikerskar en de Ketlikerheide per 1-1-2011 de volgende beheerspakketten aangevraagd, van:

- ♦ droge en vochtige heide en van kruiden- en faunairijk grasland.
- ♦ dennen-, eiken- en beukenbos en van droog hakhout.
- ♦ ruigtevelden en van nog ‘om te vormen natuur’.

Op dit moment is de vereiste monitoring voor de SNL-regeling nog in ontwikkeling. Onder evaluatieparagraaf 5 wordt inhoudelijk verder ingegaan op de SNL-pakketten en het al dan niet voorkomen van de hiervoor (op dit moment van verslaglegging) gekwalificeerde soorten (weergegeven in tabel 7), volgens een van de laatste

conceptversies van het document “kwaliteitsklassen en monitoring van de beheertypen”.

3.2 Werkwijze en methode

De inventarisatie is uitgevoerd naar het principe van de uitgebreide territoriumkartering. Deze methode houdt in dat een reeks gebiedsdekkende, over het broedseizoen verdeelde inventarisatieronden worden uitgevoerd. Territorium- en nestindicerende waarnemingen van broedvogels worden nauwkeurig genoteerd op veldkaarten (1:10.000). Het totaal van al deze waarnemingen resulteert uiteindelijk in de samenstelling van individuele soortkaarten, die worden geïnterpreteerd conform de landelijk geldende criteria van SOVON (van Dijk & Boele 2011). Waar nodig, is de professionele ‘Handleiding Soortgerichte Gebiedsinventarisaties Broedvogels’ (van Manen 2005), met soortspecifieke informatie en vingervijzingen voor een adequate vaststelling van broedvogels, ter hand genomen.

3.3 Veldwerk

Vanaf maart tot en met juni zijn vijf gebiedsdekkende bezoeken uitgevoerd. Doorgaans werd met inventariseren begonnen rond zonsopkomst en geëindigd in de late ochtend. Voor schemeractieve vogels (Bosuil, Ransuil, Houtsnip, Nachtzwaluw, e.d) en voor vogels die later in het voorjaar actief zijn (zoals Wespindief, Boomvalk, Kwartel, Paapje, Wielewaal, Grauwe Vliegenvanger, Grauwe Klauwier) zijn korte aanvullingen op de bezoeken gedaan. Voor geen enkele soort is een geluidsrecorder gebruikt. Alle hoofdbezoeken zijn, grotendeels vanaf de paden, te voet afgelegd; alleen in bredere stukken bos is hier en daar een doorsteek gemaakt. Aanvullende bezoekjes zijn met de fiets gedaan. De waarneemcirkel varieerde van 50 à 75 meter in bos, tot 150 à 200 meter in heide en grasland. In totaal is 37 uur en 50 minuten besteed aan veldwerk, oftewel bijna 10 minuten per hectare. Dit is sterk vergelijkbaar met de tijdsbesteding in 2003 (ca 9.5 minuten per hectare). Tabel 1 geeft de bezoekdata- en tijden weer.

Tabel 1. Bezoekdata- en tijden van de broedvogelkartering in het Ketlikerskar en de Ketlikerheide in 2011.

Ketlikerskar	Datum	Tijden	Ketlikerheide	Datum	Tijden
	17 maart	07.30-11.15		18 maart	07.15-10.10
	13 april	07.15-11.00		14 april	07.30-10.20
	06 mei	05.15-10.50		06 mei	10.55-13.45
	26 mei	04.50-09.50		30 mei	05.10-09.00
	17 juni	06.45-12.10		20 juni	06.45-09.15

3.4 Geïnterpreteerde soorten

In overleg met de opdrachtgever zijn, op een tiental soorten na, vrijwel alle broedvogelsoorten gebiedsdekkend geteld. Niet geteld zijn: Houtduif, Winterkoning, Merel, Zanglijster, Roodborst, Tjiftjaf, Fitis, Goudhaan, Zwarte Mees, Pimpelmees, Koolmees, Gaai en Vink.

3.5 Weersfactoren

Het weer is van invloed op het vogelleven en daardoor ook mede bepalend voor de doelmatigheid van het inventariseren. Bij harde wind, veel neerslag en lage of hoge temperaturen, neemt de territoriale activiteit en daarmee ook de trefkans af. Vandaar dat de samenvatting van de weersfactoren tijdens het voorjaar bruikbare achtergrondinformatie kan verschaffen. Hierna volgt een beschrijving van het weer ten tijde van het broedseizoen in 2011 aan de hand van de maandoverzichten van het KNMI. In tabel 2 staan enkele bekende weersvariabelen samengevat.

Maart kan kort worden omschreven als uitzonderlijk droog en zonnig, met normale temperaturen. De gemiddelde landelijke temperatuur kwam overeen met het langjarige gemiddelde van 5.9 ° C. In het noorden van het land was maart echter aan de koude kant. Bij overwegend rustig weer kwam het tijdens heldere nachten vaak tot vorst, wat overigens gewoon is voor deze tijd van het jaar. De droogte was in het noordwesten van het land (slechts 5 millimeter neerslag) het grootst. De droogte hing samen met het feit dat maart uitpakte als een zeer zonnige maand met 185 zonuren tegen 125 normaal. Maart 2011 eindigde daarmee op de vierde plaats van de zonnigste maartmaanden sinds 1901.

April pakte praktisch vorstvrij, zeer zonnig, uitzonderlijk warm en in ronduit zomerse sferen uit. De zon scheen uitbundig met gemiddeld 262 zonuren tegen 178 normaal. De gemiddelde temperatuur lag met 12.6 ° C flink hoger dan het langjarige gemiddelde van 8.9 ° C. Deze hoogste waarde, sinds 1706, was een evenaring van het record in april 2007. Het totaal aantal warme dagen

(vanaf 20.0 ° C) kwam uit op dertien. Daarnaast werden vier zomerse dagen (25.0 ° C of hoger) geregistreerd. Het logische gevolg was dat deze maand ook zeer droog was met gemiddeld slechts 11 millimeter neerslag, terwijl 44 normaal is.

Mei was eveneens warm met een temperatuurgemiddelde van 13.9 ° C (normaal 12.8 ° C). Er vielen twaalf warme dagen (20.0 ° C of meer) te genieten, terwijl volgens de boeken tien warme dagen normaal zijn. Op drie dagen werd het zomers warm (vanaf 25.0 ° C), wat gewoon is voor deze maand. Aan het begin van mei koelde het tijdens de nachten fors af, waarbij het met name in het noorden op uitgebreide schaal tot lichte vorst kwam. Mei was, vooral in het noordelijke deel van het land, ook zonnig: gemiddeld 266 tegen normaal 213 zonuren. Net als april verliep de maand droog: gemiddeld werd 25 millimeter afgetapt, waar 61 millimeter als de norm geldt. Alleen het noordoosten van het land liep met 40 tot 60 millimeter hiermee redelijk in het spoor. Tezamen met de gortdroge maart en april leidde dit al met al tot een recordhoogte van het neerslagtekort voor deze tijd van het jaar.

Juni kende een gemiddelde temperatuur van 16.0 ° C; iets boven het langjarig gemiddelde van 15.4 ° C. De aanloop van juni vormde een voorzetting van het zonnige en warme weer dat zo kenmerkend was geweest voor de lange periode van maart tot en met mei. Rond de tweede week werd het echter wisselvallig, met vervolgens op vrijwel elke dag wel enige regenval. In de laatste week van juni werd op een drietal dagen zeer warme lucht aangevoerd, waarbij 27 en 28 juni tropisch verliepen (vanaf 30 ° C), terwijl één tropische dag normaal is voor juni. De hitte werd verdreven door hevige onweersbuien, die lokaal veel regen achterlieten. In tegenstelling tot de vorige drie voorjaarsmaanden was juni behoorlijk nat met gemiddeld 96 millimeter neerslag (68 mm normaal). Door het vaak buiige karakter waren de neerslagsommen regionaal echter sterk verschillend. Ondanks het veelvuldige, natte weer scheen de zon gemiddeld 219 uren; ietsje boven de normale hoeveelheid van 201 uren. De zon was vooral te zien in het Waddengebied.

Juli was zeer nat met weinig zon en lage temperaturen. Gemiddeld viel 128 millimeter, terwijl het langjarige gemiddelde 78 millimeter

Tabel 2. Gemiddelde weersvariabelen in de periode maart tot en met juli in 2011. Bron: KNMI.

Maand	Temp. °C	Norm	% Zon	Norm	Wind (m/sec.)	Norm	Neerslag (mm)	Norm
Maart	5.9	5.9	50	34	4.1	5.4	13.9	67.6
April	12.6	8.9	63	43	4.1	4.6	11.1	43.9
Mei	13.9	12.8	55	44	4.7	4.4	24.9	60.9
Juni	16.0	15.4	43	40	4.6	4.2	96.2	68.4
Juli	15.8	17.7	31	42	4.2	4.3	127.7	78.3

bedraagt. Daarmee eindigde juli 2011 op de 6e plaats in de rij van natste julimaanden sinds 1901. Door de vele regen werd het landelijke neerslagtekort teruggedrongen tot minder dan 100 millimeter, een normale waarde voor juli. Juli was ook koel en lag

met 15.8 ° C bijna twee graden onder het langjarig gemiddelde van 17.7 ° C. Gemiddeld scheen de zon 158 uren (normaal 212), waarmee juli een herfstig karakter had.

4. Resultaten

4.1 Soorten en aantallen

In het Ketlikerskar en de Ketlikerheide zijn in totaliteit 71 broedvogelsoorten vastgesteld. Daarvan zijn 58 integraal geteld en staan elf soorten (Wintertaling, Boomvalk, Watersnip, Koekoek, Graspieper, Paapje, Groene Specht, Grauwe Vliegenvanger, Grauwe Klauwier, Matkop en Kneu) op de Rode lijst van bedreigde en kwetsbare vogels in Nederland (Van Beusekom et al. 2005). Als (zeer waarschijnlijke) broedvogel opgemerkte, maar niet getelde soorten waren: Houtduif, Winterkoning, Roodborst, Merel, Zanglijster, Tjiftjaf, Fitis, Goudhaan, Zwarte Mees, Pimpelmees, Koolmees, Gaai en Vink. Tabellen 3 en 4 hieronder vermelden per deelgebied alle vastgestelde soorten en aantallen.

4.2 Vergelijking met 2003

In 2003 is met dezelfde methode en werkwijze ook een gebiedsdekkende broedvogelinventarisatie uitgevoerd in het Ketlikerskar en de Ketlikerheide (Jager 2003). In 2003 is echter een iets kleiner gebied en een beperktere selectie, merendeels schaarse broedvogelsoorten geteld. De vergelijking betreft dan ook alleen de soorten die in 2003 en in

2011 binnen dezelfde begrenzing geteld zijn; dat wil zeggen exclusief de gebiedsuitbreiding aan de westkant van de Ketlikerheide en de zuidoostkant van het Ketlikerskar. De gemiddelde tijdsbesteding is vrijwel gelijk. Noemenswaardig voor de vergelijking zijn verder een paar beheeringrepen, zoals de in het najaar van 2003 gerealiseerde omvorming van voormalige landbouwgrond tot natuur aan de zuidwestkant van het Ketlikerskar. Hierdoor is onder meer het areaal heidegerelateerde biotoop, plaatselijk met ruigten en struwelen, substantieel vergroot. In zijn algemeenheid is het natuurgebied, dankzij specifieke (in subparagraaf 2.2 opgesomde) maatregelen natter en structuurrijker geworden. Van belang te noemen is ook het feit dat de drie voorjaarsmaanden maart, april en mei van dit jaar kurkdroog waren. In 2003 was alleen maart aan de droge kant. In hoeverre het inventarisatieresultaat van 2011 beïnvloed is door het neerslagtekort en de hoge temperaturen, valt lastig te zeggen.

Aantalveranderingen bij broedvogels zijn niet per definitie toe te schrijven aan de omstandigheden van het natuurgebied zelf. Soms moeilijk aan te geven regionale, landelijke en mondiale effecten spelen ook een rol. Bij soorten met een grote gebiedsactiviteit (eenden, roofvogels, spechten e.d.)

Tabel 3. Vastgestelde soorten en aantallen, met dichtheden per 100 ha, in het Ketlikerskar (148 ha) in 2011 (vet = Rode lijstsoort)

Soorten	N	N/100 ha	Soorten	N	N/100 ha
Dodaars	1	0.7	Sprinkhaanzanger	1	0.7
Grauwe Gans	1	0.7	Kleine Karekiet	1	0.7
Canadese Gans	1	0.7	Grasmus	34	23.0
Nijlgans	2	0.7	Tuinfluit	29	19.6
Wintertaling	1	0.7	Zwartkop	63	42.7
Wilde Eend	6	4.1	Fluiter	3	2.1
Kuifeend	3	2.1	Vuurgoudhaan	1	0.7
Wespendief	1	0.7	Grauwe Vliegenvanger	6	4.1
Havik	1	0.7	Bonte Vliegenvanger	9	6.1
Buizerd	8	7.4	Staartmees	3	2.1
Boomvalk	1	0.7	Glanskop	9	6.1
Kleine Plevier	2	1.4	Matkop	6	4.1
Watersnip	1	0.7	Kuifmees	3	2.1
Holenduif	2	1.4	Boomklever	12	8.2
Bosuif	1	0.7	Boomkruiper	26	17.6
Zwarte Specht	1	0.7	Grauwe Klauwier	3	2.1
Grote Bonte Specht	18	12.2	Zwarte Kraai	2	4.7
Kleine Bonte Specht	3	2.1	Spreeuw	7	1.4
Boomleeuwerik	1	0.7	Groenling	5	3.4
Boompieper	45	30.4	Putter	6	4.1
Heggenmus	1	0.7	Kneu	10	6.8
Blauwborst	2	1.4	Goudvink	7	4.7
Gekraagde Roodstaart	16	11.0	Appelvink	6	4.1
Paapje	1	0.7	Geelgors	14	9.5
Roodborsttapuit	7	4.7	Rietgors	6	4.1
Grote lijster	4	2.7			

Tabel 4. Vastgestelde soorten en aantallen met dichtheden per 100 ha, in de Ketlikerheide (64 ha), in 2011 (vet = Rode lijstsoort).

Soorten	N	N/100 ha	Soorten	N	N/100 ha
Canadese Gans	1	1.6	Grasmus	13	20.3
Nijlgans	1	1.6	Tuinfluit	12	18.8
Wilde Eend	6	9.4	Zwartkop	45	70.3
Buizerd	3	4.7	Grauwe Vliegenvanger	2	3.1
Meerkoet	1	1.6	Bonte Vliegenvanger	2	3.1
Kievit	2	3.1	Staartmees	4	6.3
Koekoek	1	1.6	Glanskop	2	3.1
Groene Specht	1	1.6	Matkop	6	9.4
Grote Bonte Specht	13	20.3	Kuifmees	2	3.1
Kleine Bonte Specht	2	3.1	Boomklever	2	3.1
Boomleeuwerik	2	3.1	Boomkruiper	13	20.3
Boompieper	31	3.1	Zwarte Kraai	4	6.3
Graspieper	1	1.6	Groenling	3	4.7
Gele Kwikstaart	1	1.6	Putter	5	4.7
Witte Kwikstaart	4	6.3	Kneu	5	7.8
Heggenmus	6	9.4	Goudvink	7	11.0
Gekraagde Roodstaart	7	11.0	Appelvink	2	3.1
Roodborsttapuit	5	7.8	Geelgors	18	28.1
Grote lijster	4	6.3	Rietgors	5	7.8
Kleine Karkiet	2	3.1			

kan ook de 'factor toeval' bepalen of een broedvogel het ene jaar net buiten - en het andere jaar net binnen de gebiedsgrens wordt aangetroffen. Hierdoor is het vaststellen van trends in gefragmenteerde natuurgebieden, vaak in samenhang met relatief kleine en fluctuerende aantallen, nogal lastig. Tabel 5 omschrijft de betekenis van de toegepaste trendaanduidingen van de in tabel 6 weergegeven vergelijking tussen 2003 en 2011. Bij toe- of afname en bij verschenen of verdwenen wordt, tegen de achtergrond van de nationale (lange termijn) trends, een aannemelijke combinatie van oorzaken aangehaald.

Verschenen en toegenomen soorten

Van de 58 bij de vergelijking tussen 2003 en 2011 betrokken broedvogels namen zeventien soorten toe: (Grote) Canadese Gans, Kuifeend, Grote Bonte Specht, Boompieper, Gekraagde Roodstaart, Roodborsttapuit, Grote Lijster, Grasmus, Zwartkop, Grauwe Vliegenvanger, Glanskop, Boomklever, Boomkruiper, Goudvink, Appelvink, Geelgors

en Rietgors. Daarnaast zijn vijftien soorten in het gebied verschenen: Grauwe Gans, Wintertaling, Boomvalk, Kleine Plevier, Watersnip, Koekoek, Groene Specht, Zwarte Specht, Boomleeuwerik, Witte Kwikstaart, Paapje, Kleine, Karekiet, Fluit en Grauwe Klauwier. Van deze positieve categorie doen alle hierboven onderstreepte soorten (in totaal 17) het ook landelijk in meer of mindere mate vrij goed. Opvallend bij de verschenen (vetgedrukte) soorten is dat zeven daarvan op de Rode Lijst staan. Afgezien van de landelijk positieve doorwerking en regionale areaaluitbreiding, heeft een aantal soorten in de afgelopen tien jaar zo goed als zeker ook direct geprofiteerd van uitgevoerde beheermaatregelen in het gebied, waardoor voor diverse vogels een gunstige biotoopontwikkeling op gang is gebracht. Bij de groep kenmerkende bos(stand)vogels (holenbroeders zoals de Groene Specht, Zwarte Specht, Grote Bonte Specht, Glanskop, Boomklever en Boomkruiper) is dat sterk samenhangend met ouder en gevarieerder wordend bos. Deze soorten hebben in het gebied blijkbaar ook de

Tabel 5. Betekenis van de symbolen bij de trendaanduidingen met betrekking tot vergelijking tussen 2003 en 2011.

Symbol	Trendomschrijving	Procentuele marges
Vs	Verschenen	-
+++	Zeer sterke toename	Toename: > 100%
++	Sterke toename	Toename: 50-99%
+	Matige toename	Toename: 30-49%
0	Stabiel	Max. 29% af- of toename
-	Matige afname	Afname: 30-49%
--	(Zeer) sterke afname	Afname: 50-99%
Vd	Verdwenen	-

Tabel 6. Vergelijking tussen de broedvogelaantallen van 2003 en 2011 met betrekking tot dezelfde, vlakdekkend getelde soorten in het Ketlikerskar en de Ketlikerheide. (LT = Landelijke Trend.)

Soort	2003	2011	Trend	Aannemelijke (combinatie van) oorzaken
Dodaars	2	1	--	Toeval / uitval door afgelopen koude winters
Grauwe Gans	0	1	Vs	LT / areaaluitbreiding vanuit natte gebieden
Canadese Gans	1	2	+++	LT / areaaluitbreiding
Nijlgans	3	3	0	
Wintertaling	0	1	Vs	Toeval / gunstige biotoopontwikkeling, nattere omstandigheden
Kuifeend	2	3	++	LT / gunstig habitat: vennen en poelen
Wespendief	1	1	0	
Havik	2	1	--	Toeval
Sperwer	1	0	Vd	Toeval
Buizerd	9	11	0	
Boomvalk	0	1	Vs	Toeval
Fazant	2	0	Vd	LT
Waterhoen	1	0	Vd	Toeval / uitval door winterkou van de afgelopen jaren
Meerkoet	1	1	0	
Kleine Plevier	0	2	Vs	Profijt van natuurontwikkeling; typische pioniersoort
Watersnip	0	1	Vs	Gunstig habitat in nat heischraal terrein / toeval
Holenduif	3	2	-	Toeval
Zomertortel	2	0	Vd	LT
Koekoek	0	1	Vs	Gunstige biotoopontwikkeling; toename waardvogels / toeval
Bosuil	1	1	0	
Ransuil	2	0	Vd	LT
Groene Specht	0	1	Vs	LT / Uitbreiding broedareaal in open bos met hei- en grasveldjes
Zwarte Specht	0	1	Vs	Uitbreiding broedareaal in oud open bos met veel dikke bomen
Grote Bonte Specht	14	31	+++	LT / uitbreiding broedareaal in ouder bos met kwijnend hout
Kleine Bonte Specht	5	5	0	
Boomleeuwerik	0	2	Vs	LT / gunstig habitat; schraal terrein met open bosstructuren
Boompieper	50	73	+	LT / gunstig habitat; gevarieerde randen en open bosstructuren
Witte Kwikstaart	0	2	Vs	LT
Heggenmus	8	7	0	
Blauwborst	0	2	Vs	LT; o.a. weer een sterke toename 2009-2010 (23 %)
Gekraagde Roodstaart	16	23	+	2010, 2011 beide goede jaren / gunstige biotoopontwikkeling
Paapje	0	1	Vs	Toeval; zeldzame soort / geschikt habitat in natuurontwikkeling
Roodborsttapuit	5	10	+++	LT/ geschikt habitat in bosrand, hei en grasland; ruigtestruwelen
Grote Lijster	5	8	++	Gunstig habitat: open (loof)bos met gras- en heideveldjes
Sprinkhaanzanger	3	3	0	
Kleine Karekiet	0	3	Vs	Gunstig habitat: nat riet in vennen, profijt van vernatting
Braamsluiper	1	0	Vd	LT / toeval
Grasmus	23	45	++	LT / geschikt habitat in bosrand, hei en grasland; ruigtestruwelen
Zwartkop	37	106	+++	LT / gunstige biotoopontwikkeling; goed struikaanbod, jong bos
Fluiter	0	3	Vs	2010, 2011; zeer goede fluiterjaren; veel voedsel (rupsen)
Vuurgoudhaan	1	1	0	
Grauwe Vliegenvanger	6	8	+	2010 was een goed jaar / gunstige biotoopontwikkeling
Staartmees	8	7	0	
Glanskop	6	11	++	LT / Uitbreiding broedareaal in oud bos met gunstig habitat
Matkop	11	12	0	
Kuifmees	5	5	0	
Boomklever	7	14	+++	LT / Uitbreiding broedareaal in oud bos met veel holten
Boomkruiper	24	39	++	LT / Uitbreiding broedareaal in oud bos met veel holten
Wielewaal	3	0	Vd	LT / 2010 was ook zeer slecht jaar, met 64 % terugval
Grauwe Klauwier	0	3	Vs	Toeval / goed jaar
Kauw	2	0	Vd	
Zwarte Kraai	5	4	0	
Putter	10	9	0	
Kneu	18	15	0	
Goudvink	9	14	++	LT / sterke toename laatste jaren (30 %)
Appelvink	4	8	+++	Geschikt bos met (besdragende) struiken en loofhout; eik, beuk
Geelgors	5	32	+++	LT / gunstig habitat: gevarieerde hei, open bos / areaaluitbreiding
Rietgors	8	11	+	LT / groter aanbod natte ruigtes

De beschrijving van aantalveranderingen hierna is onder meer gebaseerd op de meest actuele SOVON BMP-database en SOVON-Nieuws jaargang 24 (2011), nr 3. Figuur 2 illustreert de positief uitvallende vergelijking: meer dan 50 % zit in de positieve categorie van toename of verschenen. Ruim een kwart zit in de categorie stabiel.

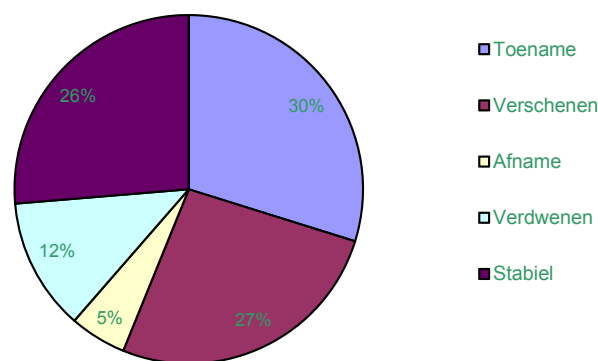
afgelopen koude winters, die landelijk wel tot enige terugval hebben geleid, goed doorstaan. Alleen de ‘verdwenen’ Kauw detoneert hiermee: onduidelijk precies waardoor, want op zich zijn er ook voor deze holenbroeder voldoende nestplaatsen en geschikte foerageerplekken aanwezig. Het verschijnen en toenemen van de meest aan loofbos gebonden (niet in holen broedende soorten) Fluiter en Appelvink is eveneens illustratief voor veel variatie en een divers biotoopaanbod in het bos. Bij de Fluiter was overigens, net zoals in 2010, sprake van een goed, invasieachtig jaar. Dit hing (vooral in 2010) samen met een excellent voedselaanbod in de vorm van rupsen, die in veel bossen massaal aanwezig waren.

Voorts hebben van de in holen nestelende vogels een paar naar Afrika wegtrekkende soorten, zoals de Gekraagde Roodstaart en Grauwe Vliegenvanger, waarschijnlijk ook extra geprofiteerd van het beheer, doordat het bos- en heidegebied verrijkt is met meer openheid en gevarieerde randen. Voor deze (en enkele andere zomervogels) geldt trouwens ook dat zij de laatste jaren baat hadden bij betere overlevingsomstandigheden in Afrika. Bij de ‘niet-holenbroeders’ is de opvallende toename van de landelijk juist sterk teruglopende Grote Lijster ook toe te schrijven aan gunstige beheeraspecten, tezamen met het feit dat er gras- en heideveldjes voorhanden zijn, die de lijster nodig heeft voor het zoeken van voedsel. Positief beheereffect geldt zeer waarschijnlijk ook voor de meer aan open heide- en bosgebied gebonden soorten Boompieper, Boomleeuwerik, Roodborsttapuit en Geelgors. Het verschijnen of toenemen van Watersnip, Kuifeend, Wintertaling, (Groene Specht), Blauwborst, Paapje, Grasmus, Grauwe Klauwier en Rietgors kan voor een belangrijk deel ook te maken hebben met het feit dat het gebied via herinrichting is uitgebreid, in combinatie met natter beheer. Hierdoor zijn meer drassige en reliëfrijke terreindelen ontstaan met een mix van schrale vegetaties, ondiep water, kruidenruigten en braamstruwelen. De Watersnip, die in het zuidelijk aangrenzende beekdalreservaat ‘Tsjongerdellen’ van It Fryske Gea broedt, kan zich van hieruit makkelijk verbreiden. Dat het gebied ook ruimschoots voorziet in jong bos en struiken valt op te merken uit de opmars van de Zwartkop en de toegenomen Goudvink.

Verdwenen of afgenomen

Vergeleken met 2003 zijn acht soorten niet meer in het gebied aangetroffen: Sperwer, Fazant, Waterhoen, Zomertortel, Ransuil, Braamsluiper, Wielewaal en Kauw. Drie soorten namen in deze vergelijking significant (>30%) af: Dodaars, Havik en Holenduif. Wat betreft de (landelijk vrij stabiele) Holenduif berust dit vermoedelijk vooral op toeval, want het aanbod van holle bomen is eerder vergoot dan verkleind. De meeste soorten uit dit ‘negatieve’

rijtje doen het structureel landelijk ook niet al te best, zoals de Zomertortel, Ransuil, Braamsluiper (hoewel het deze struikbroeder in 2010 iets beter verging) en de Wielewaal. De Zomertortel en Wielewaal bereikten zelfs vorig jaar hun laagste, landelijke index sinds 1990. Wat betreft watervogels kan de terugval van de Dodaars en het Waterhoen hier goed samenhangen met de langdurige winterperikelen van de afgelopen twee jaar, die bij deze soorten meestal tot meer sterfte leidden. Naast het integrale effect van landelijke afname zijn in relatie tot het gebied en het beheer op zichzelf geen duidelijk onderscheidende oorzaken te noemen, die direct met de afname of het verdwijnen van bovengenoemde soorten te maken zouden kunnen hebben.



Figuur 2. Weergave van de broedvogelvergelijking 2003-2011 in het Ket

4.3 Soortbespreking

De soortbespreking behandelt schaarse en zeldzame (Rode lijst)soorten in relatie tot de beheersituatie, waarbij de nadruk ligt op aantalsverloop, terreingebruik en habitatvoorkeur of andere soortspecifieke aspecten. Opmerkingen over aantallen en dergelijke zijn gebaseerd op de actuele indexen op de SOVON BMP-database. Aanvullende informatie over roofvogels is aangeleverd door de regionale, vrijwillige medewerker (R. Riemvis) van de Werkgroep Roofvogels Nederland (WRN).

WINTERTALING, 1 territorium

Het enige wintertalingterritorium is in het Ketlikerskar vastgesteld op de zuidwestelijke, natte heide met een paar, op korte afstand van elkaar gelegen, door gagel, els en wilgjes omrande vennen. Tot eind april pleisterden hier tientallen Wintertalingen op doortrek. Het overgebleven territorium is gebaseerd op waarnemingen van een paar op 6 mei en een solitair, laag boven de hei vliegend mannetje op 26 mei. Op 17 juni liet een schuchter vrouwtje met twee halfwassen jongen, die zich in het ven langs de bosrand onder overhangende gagel schuil hielden, zich enige tijd

door de verrekijker bespieden.

HAVIK, 1 territorium

Wat de Havik betreft draaide de aanwezigheid in het gebied als broedvogel uit op een curieus en mysterieus geval. Aanvankelijk waren de aanwijzingen duidelijk: in maart en april maakte het enige havikenpaar zijn aanwezigheid al van veraf kenbaar door luid gekekker aan de noordwestkant van het Ketlikerskar. Een korte doorsteek in het bos leidde al snel tot de vondst van het nest, hoog in de vork van een rijzige grove den nabij een verbost stukje heide. Op 13 april vloog het vrouwtje van het nest, waarna even later het mannetje ingetogen roepend over kwam vliegen. Nestcontrole door de WRN, niet lang daarna, toonde echter aan dat het nest verlaten was; er lagen twee steenkoude eieren in. Vanaf dat moment liet de Havik niet meer van zich horen en in mei werd alleen nog een keer een langs de bosrand scherend mannetje waargenomen in het zuidelijke deel van het bos. Groot was dan ook de verbazing toen een vrijwilliger van de WRN tijdens de controle van een door Buizerds bezet nest, ongeveer honderd meter van het verlaten haviksnest vandaan, constateerde dat dit legsel bestond uit twee buizerdeieren en één havikei. Nog groter was deze verbazing toen bij een latere controle bleek dat niet alleen uit de buizerdeieren, maar ook uit het havikei een levendig jong was gekropen. De verdere voortgang van het broedsel werd nauwlettend en met veel belangstelling gevolgd door de WRN. Het uitermate verrassende resultaat van dit bijzondere broedgeval was uiteindelijk dat het haviksjong succesvol uitvloog, samen met één jonge Buizerd (het andere buizerdjong sneuvelde in de kuikenfase). Voor zover bekend betrof dit het eerste broedgeval van een Buizerd, waarbij naast een ei van het buizerdpaar zelf ook een in het nest gelegd haviksei is uitgebroed en beide jongen zijn uitgevlogen (mededeling R. Bijlsma).



Curieus geval van een buizerd- en havikjong, beide succesvol grootgebracht door een buizerdpaar op hetzelfde nest (links jonge Havik, rechts jonge Buizerd.)

WESPENDIEF, 1 territorium

Kort na afloop van de 3^e ronde op 6 mei werd voor het eerst een Wespendif gezien bij de parkeerplaats aan de Tjongervalleiweg. De bruinbeige uitzijende vogel zat op de grond in de bosrand achter het picknickveldje en liet zich een halve minuut bekijken. Daarna vloog de Wespendif langs de boszoom langs het centraal gelegen grasland weg in noordelijke richting en streek neer op een lage zijtak. 's Middags, na het bezoek aan de Ketlikerheide, werd vanuit de auto in de berm van de Vogelweide en de Tjongervalleiweg een 'vlinderend' wespendifenpaar waargenomen boven het zuidelijke deel van het bos; hier zat een opvallend lichtgekleurde vogel bij. Tijdens de 4^e ronde, 26 mei, stond de waarnemer vanaf korte afstand opnieuw 'oog in oog' met een Wespendif. De vogel zat vlak boven de grond in een gedunde naaldopstand (nabij het dichte sparrenvak met de dassenburcht) rustig met een soms draaiende kop om zich heen te spieden. Het verenkleed was eveneens bruinbeige getint, waarbij ditmaal ook de grijsbruin gespikkelde borst, bruinzwart regelmatig gebandeerde staart en de (bij volwassen vogels) oranjegelige iris van de ogen (waarschijnlijk van een mannetje) goed waren te zien. Hoewel er geen nest ontdekt is (ook niet door de WRN-leden), is het aannemelijk dat het om een serieus territorium ging, waarbij een broedpoging niet is uitgesloten. Te meer doordat hier in 2010 wel een wespendifennest met eieren gevonden is, vrijwel op dezelfde plaats in het bos waar de roofvogelsoort zich ook nu ophield.

BUIZERD, 11 territoria

Qua aantalontwikkeling behoort de Buizerd al enige tijd tot de succesvollere roofvogels in ons land. Ook de bosgebieden in het zuiden van Friesland zijn inmiddels stevig gekoloniseerd. In 2003 herbergde het gebied in totaal negen territoria, waarvan toen twee paar in de Ketlikerheide en zeven paar in het Ketlikerskar. Bij deze kartering, acht jaar later, werd in beide deelgebieden één territorium meer vastgesteld, waaruit waarschijnlijk blijkt dat de buizerdpopulatie in het hele gebied momenteel zo'n beetje zijn plafond bereikt heeft. Van de acht territoria in het Ketlikerskar zijn zes bewoonde nesten gevonden. Van tenminste drie nesten vlogen met zekerheid vastgesteld in totaal vijf jongen uit. Bij de overige nesten is het uiteindelijke lotgeval onbekend. Het sterke vermoeden bestaat dat sommige nesten in de jongenfase verstoord zijn, hoewel niet vaststaat waardoor dit precies is gebeurd. Van de drie buizerdterritoria op de Ketlikerheide zijn twee nesten opgemerkt. Van het paar aan de noordwestkant bleek het nest, dat in een els in de bosrand zat, tijdens het 3^e bezoek op 6 mei volkomen te zijn verdwenen. De reden hiervan is niet bekend, maar het voorval op zich is tamelijk verdacht en wekt op zijn minst bevreemding. Bij

het andere nest, in een berk, werd vanaf begin mei geen directe activiteit meer bespeurd, zodat dit nest vermoedelijk in de eifase verlaten is. Eén van de buizerdparen in het Ketlikerskar bleek later uit te lopen op een zeer bijzonder en zeldzaam broedgeval (zie soortbeschrijving van de Havik hierboven).

BOOMVALK, 1 territorium

Het territorium aan de zuidoostkant in het bos van het Ketlikerskar berust onder andere op waarnemingen van een kekkerend paar en vogels die afzonderlijk van elkaar met verve een Torenavalk en een Buizerd belaagden. De Boomvalken zijn hier ook regelmatig vastgesteld door regionale WRN-leden en door andere, frequent in het natuurgebied rondlopende, enthousiaste vogelaars (o.a. F. van Gessele). Het lukte in de eileg en broedfase overigens niet om het eventuele nest te traceren. Later in de zomer zijn hier echter alarmerende oudervogels met uitgevlogen jongen gezien, zodat het zeer voor de hand ligt dat de Boomvalken wel, met enig succes, in het Ketlikerskar gebroed hebben.

KLEINE PLEVIER, 2 territoria

Eén van de aangetroffen kleine plevierparen was vanaf het 2^e tot en met 5^e veldbezoek aanwezig achter de werkschuur van het Fryske Gea. Het mannetje maakte zingende baltsvluchten boven het heringerichte en spaarzaam begroeide terrein en op 6 mei vertoonden beide vogels hier nerveus afleidingsgedrag bij een ondiepe slenk met zandige oevers. De bij de werkschuur woonachtige, oud medewerker van It Fryske Gea (K. Zoetendal) wist te vertellen dat hij in dit terreindeel medio mei een nestkuiltje met vier eieren had gevonden. Op 17 juni waren de oudervogels vergezeld van drie, reeds vliegvlugge jongen. Het 2^e paar bezette een territorium in het zuidwestelijke gebiedsdeel, eveneens op een kaal en zandig stuk aan weerszijden van de poel. De Kleine Plevier behoort tot de zogenaamde pioniersoorten, die zich om te broeden toespitsen op nieuw aangelegde of door natuurlijke dynamiek ontstane terreinen met een nog overwegend kale bodem en korte begroeiing. De plevier verdwijnt weer zodra deze gebieden in het kielzog van voortgaande successie te veel dichtgroeien met hogere vegetaties.

WATERSNIP, 1 territorium

Tijdens de inventarisaties in april en mei was een Watersnip bezig met de territoriale mekkervlucht boven de herinrichting aan de zuidwestkant van het Ketlikerskar. Vanuit het bos is daarna rond zonsopkomst ook het bekende 'kloktikken' gehoord. Dit veelal door mannetjes geuite gedrag heeft zowel een territorium- als baltsfunctie (Cramp & Simmons 1983). Op 26 mei spatte een Watersnip enkele meters voor de voeten op vanuit een drassig, met lage ruigtes bedekt en hobbelig terreindeel dichtbij

de poel. De vogel vloog laag weg en dook binnen circa dertig meter in een belendend graslandperceel. Omdat niet goed duidelijk was waar de vogel precies van de grond kwam, is niet gericht naar een eventueel nest gezocht maar in een wijde boog om de plek heen gelopen; dit om vertrapping te vermijden. Tezamen met de overige waarnemingen is het echter aannemelijk dat hier sprake is geweest van een broedgeval.

KOEKOEK, 1 territorium

In mei en in juni werden Koekoeken gehoord en gezien op de heide en in het omliggende bos van de Ketlikerheide. Op 30 mei hingen een mannetje en een vrouwtje, nu en dan luidruchtig roepend achter elkaar aanvliegend, rond in de bosrand bij de grootste poel op de grens met het particuliere eigendom. Het paar was omringd door een groepje nerveus piepende zangvogels, waaronder meerdere Boompiepers. De Koekoek had het waarschijnlijk vooral voorzien op de talrijke Boompieper, of anders op de eveneens goed vertegenwoordigde Roodborsttapuit en Gekraagde Roodstaart. Deze zangvogelsoorten gelden in ons land in duin- en heideterrein namelijk als primaire waardvogels voor de Koekoek (Hellebrekers 2003).

GROENE SPECHT, 1 territorium

Het territorium op de Ketlikerheide is onder meer bepaald aan de hand van regelmatig roepende, ofwel 'lachende', volwassen vogels. Op 6 mei hielden twee Groene Spechten zich op nabij een grasveldje en een boomwal vlak achter de loodsen van het veetransportbedrijf aan de Schoterlandseweg. De vogels vlogen op en staken in noordelijke richting de daarachter gelegen heide over en doken weg in het bosje grenzend aan de poel op de grens met de strook, voormalig particuliere eigendom. In dit stuk bos, met oude berken, eiken en grove dennen, werd een ronde later, eind mei, opnieuw een Groene Specht gesignaleerd.

ZWARTE SPECHT, 1 territorium

In het zuidelijke deel van het bos in het Ketlikerskar werd de aanwezigheid van de Zwarte Specht in april en mei kenbaar gemaakt door middel van de karakteristieke territorium- en vluchtroep. Het mannetje is tijdens drie bezoeken gezien, telkens in en nabij het stukje gemengd bos met heide langs het droppingveld. Op 13 april was de mannelijke vogel driftig bezig met het uithakken van een holte, hoog in een verkwijnd deel van een imposante grove den. Op 26 mei is ook een vrouwtje gespot in de westelijke beuken- en kastanjelaan. Langs alle paden in deze omgeving staan overigens veel dikke beuken, eiken en kastanjes, die als nestboom geschikt zijn voor de Zwarte Specht. Een bewoond nest is echter niet opgemerkt.

BOOMLEEUWERIK, 3 territoria

Op 17 en 18 maart en op 13 en 14 april waren Boomleeuweriken op drie verschillende plaatsen tegelijk bezig met hun zangvlucht boven het Ketlikerskar en de Ketlikerheide. De soort is daarmee overduidelijk terug na een poosje afwezig te zijn geweest: begin 2000 werd, tijdens de toenmalige vogeltellingen voor de nieuwe Atlas van de Nederlandse Broedvogels, in de Ketlikerheide een Boomleeuwerik vastgesteld in net geplagd, deels uit zandige bodem bestaand terrein. In 2011 zat hier wederom een broedpaar, ongeveer op dezelfde plaats, waar nog steeds sprake is van overwegend heischrale begroeiing met kale plekjes en verspreide boompjes. Daarnaast zat een Boomleeuwerik aan de noordwestkant van de Ketlikerheide, nabij de Breedsingel, op een recent in eigendom gekregen graslandperceel. Het deel van het grasland, waar de vogels zich hier (tijdens drie bezoeken) ophielden, is glooiend, schaars begroeid en hier en daar kaal tot op het zand. Het derde territorium is vastgesteld in het Ketlikerskar. De Boomleeuweriken zaten hier op het onlangs afgegraven, met korte vegetaties begroeid en deels nog kaal geaccidenteerd terrein, achter de werkschuur van It Fryske Gea. Op 6 mei werd dit ouderpaar met drie, pas vliegvlugge jongen gezien; de vogels zijn rond deze tijd ook regelmatig vanuit de werkschuur gadeslagen door Fryske Gea-medewerkers. Op dezelfde dag zijn ook bij het dichtstbijzijnde broedpaar op de Ketlikerheide (tenminste) twee uitgevlogen jongen vastgesteld.

PAAPJE, 1 territorium

Aan de zuidwestkant van het Ketlikerskar werd op 6 en 26 mei een zingend mannetje waargenomen in het gedeelte waar natuurherstel is uitgevoerd op voormalige landbouwgrond. De vogel hield zich hier op in een terreindeel met verspreide opslag van berkjes, elsjes en bloemrijke kruidenruigtes, iets bezuiden de poel. Behoudens het terreingebonden mannetje is geen vrouwtje gesignaleerd, zodat niet vaststaat of het ook daadwerkelijk om een broedpaar, met een eventuele nestelpoging, ging.

GRASPIEPER, 1 territorium

De soort bleek zeer schaars te zijn in het gebied. Voor Graspiepers zijn de open heide- en grasveldjes hier echter waarschijnlijk ook iets aan de kleine kant, waarbij deze tegelijk nogal besloten liggen tussen bos en houtwallen. Het enige territorium is opgetekend aan de uiterste westkant van de Ketlikerheide. Het paar kwam hier voor op verruigd, deels door paarden beweide, onlangs in eigendom genomen grasland. Op 30 mei zaten beide oudervogels met voer in de snavels te alarmeren op een paaltje en op de schrikdraad.

FLUITER, 3 territoria

In 2011 waren (evenals in 2010) alom meer Fluiters

te beluisteren dan gemiddeld andere jaren. Ook in het Ketlikerskar was de hier doorgaans schaarse vogel in mei en juni op verschillende plaatsen in het bos te zien en te horen. De sterke opleving van 2010 was waarschijnlijk vooral het gevolg van een royaal voedselaanbod, zoals in grote getale op eiken zittende rupsen, waardoor veel bomen er kaalgevreten bij stonden. Dit jaar (2011) leek de rupsenplaag een stuk minder, maar vermoedelijk was het voedselaanbod wel gunstig genoeg. Het ligt voor de hand dat de grotere fluiteraantallen ook deels het (naijlend) effect zijn geweest van de sterke bezetting in 2010. De Fluiters in het Ketlikerskar zaten aan de noordoostkant in gemengd bos, met vrij veel eik, berk, lariks en weinig hoge, bodembedekkende ondergroei.

GRAUWE Vliegenvanger, 8 territoria

Op basis van geruime tijd met gestage achteruitgang is de landelijke, lange termijntrend van de Grauwe Vliegenvanger negatief. De laatste jaren laat de soort (zij het nog onregelmatig getinte) tekenen van landelijk herstel zien. In dit natuurgebied lijkt de Grauwe Vliegenvanger het evenwel volop naar de zin te hebben. De soort was zowel in 2003 als in 2011 (respectievelijk 5 en 6 paar) prominent aanwezig in het bos van het Ketlikerskar. Van de zes territoria lagen drie in het noordelijke deel en drie in het zuidelijke deel van het bos. Gelet op de habitatvoorkeur (gevarieerd bos met oude bomen voorzien van veel holten, open plekken en bosranden) biedt het bos van het Ketlikerskar in feite vrijwel overal aantrekkelijke vestigingsplaatsen. Op 26 mei zijn drie zekere broedgevallen vastgesteld, waarbij jongen werden gevoerd op nesten in een holle berk (noordoostelijke bosrand), in een gat in een knoestige beuk (achter de Moskoupleats) en op een afgebroken tak van een oude eik achter de parkeerplaats bij de Tjongervalleiweg. In de Ketlikerheide zaten twee paar Grauwe Vliegenvangers; één meer dan in 2003. Hier was de vliegenvanger present in een gekapte inham tussen loof- en naaldbos (noordwestkant) en in een bosrand van oude eiken, bij een deels met lage struikjes volgelopen grasveldje (noordoostkant).

MATKOP, 12 territoria

De landelijke afname van de Matkop is al vele jaren gaande: in 2009-2010 bedroeg het verval nog eens 9 %. Er worden verschillende mogelijke redenen genoemd die hieraan te grondslag kunnen liggen. Eén daarvan is dat andere mezen reeds door de Matkop in bezit genomen holten weggapen. Nestpredatie door Grote Bonte Spechten wordt ook als eventuele oorzaak genoemd. Op de eerste plaats is structureel biotoopverlies opgetreden door verdrogende bossen, hetgeen nadelig is voor de groei van zacht loofhout. In het Ketlikerskar en de Ketlikerheide, waar de Matkop zelfs iets steeg van elf naar twaalf paar,

lijkt van deze nadelen geen sprake. De Grote Bonte Specht nam stevig toe en andere mezensoorten zijn tevens goed aanwezig, maar laatstgenoemde hoeven waarschijnlijk ook weinig moeite te doen om een goede nestplaats te bemachtigen vanwege het grote aanbod van natuurlijke boomgaten en spechtenholen. Verdroging speelt ook geen doorslaggevende rol (meer) in het gebied, dankzij de maatregelen die tot nattere terreincondities hebben geleid. In beide deelgebieden was de Matkop dan ook vooral te vinden in de meest vochtige bosdelen, rond vennetjes en sloten met veel berk, els en wilg, maar ook kwijnend naaldhout.

GRAUWE KLAUWIER, 3 territoria

Op 26 mei doken op drie verschillende locaties in het onderzoeksgebied 'ineens' Grauwe Klauwieren op. Voor zover bekend was deze, zeker voor de regio zeldzame verschijning, nog niet eerder als broedvogel in het gebied vastgesteld. In alledrie gevallen hadden de waarnemingen betrekking op de aanwezigheid van zowel mannetjes als vrouwtjes, die op het oog duidelijk een paar vormden. Twee van deze paren zaten aan de uiterste zuidkant, langs de Tjongervalleiweg, op enkele honderden meters van elkaar. Vooral de beide mannetjes, die zittend in het topje van boven manshoog braamstruweel uitstekende takken soms brabbelend iets van zang ten beste gaven, lieten zich tegelijkertijd van dichtbij goed en lang gadeslaan. Af en toe deden zij een uitval naar een voorbijvliegend insect en soms verjaagden ze andere vogels (o.a. Roodborsttapuit, Witte Kwikstaart en Rietgors), die kennelijk voor ongewenst gezelschap werden gehouden. Beide vrouwtjes kwamen nu en dan tevoorschijn, om daarna weer even snel te verdwijnen. Het derde paar was gevestigd op de noordwestelijke hei van het Ketlikerskar. Hier zat het mannetje op de uitkijk in een stapel kreupelhout temidden van gagel en berkjes, niet ver van een grotendeels dichtgegroeid vennetje. Af en toe liet ook dit vrouwtje zich kortstondig zien, waarna zij weer voor langere tijd wegdook in de dekking van een dichte gagelstruik. Op 17 juni zijn, min of meer op dezelfde drie beschreven plaatsen, alleen nog de mannetjes gesignaleerd. Alledrie mannetjes zaten wederom in karakteristieke pose op wacht in het uiteinde van een twijg. Ondanks vrij lang observeren is bij geen enkel paar verder iets van concreet broedverdacht gedrag vastgesteld, zoals voedseltransport voor nestjongen. Naar een eventueel aanwezig nest is ook (bewust) niet gezocht; dit om zinloze verstoring te vermijden. Een en ander wil niet zeggen dat hier ook geen sprake is geweest van broedgevallen. Grauwe Klauwieren laten zich weliswaar soms makkelijk bekijken, maar zijn tezelfdertijd lastig in te schatten, obscuur levende vogels die zich goed en langdurig kunnen verschuilen. Noemenswaardig is verder dat de soort de afgelopen jaren weer beter

voor de dag komt in ons land en het ook vooral goed lijkt te doen in de regio van het Drents Friese Wold. Waarschijnlijk deels dankzij de positieve reactie op natuurherstelprojecten op voormalige landbouwgrond in en rondom natuurgebieden (mondelijke mededeling Arend van Dijk). Het 'ineens nadrukkelijk' opduiken van de Grauwe Klauwier in het Ketlikerskar hangt vermoedelijk samen met deze ontwikkeling. Een plausibele verklaring daarbij kan zijn dat de verspreiding van de soort in 2011 mede beïnvloed werd door een langdurig uit (zuid)oostelijke richtingen waaierende wind, tijdens een abnormaal droog en warm, ronduit zomers verlopend voorjaar.

KNEU, 15 territoria

Deze 'zadeneter pur sang', die landelijk in de knel zit, handhaaft zich uitstekend in het Ketlikerskar en de Ketlikerheide. Dit is te danken aan de aanwezigheid van gunstig biotoop met een goed voedselaanbod (grote kruidenrijkdom) in gevarieerd heidegebied en veel geschikte, dichte heide- en (gagel)struikjes om in te nestelen. Aan de zuidwestkant van het heideveld zijn van deze 'semi-kolonievogel' in gagelstruweel en in struikheide terloops verschillende nestjes met eieren en jongen vastgesteld. Op 17 juni werd bijvoorbeeld een nestje met vijf eitjes opgemerkt in een struikheipol, op slechts 20 centimeter boven de grond. De nestplaats werd kort daarop getoond aan opzichter R. de Ree, die hierin was geïnteresseerd in verband met de interne discussie over drukbegrazing en de wijze waarop deze beheersvorm het beste kan worden uitgevoerd.

GEELGORS, 32 territoria

Deze kenmerkende vogel van bosranden en structuurrijke heide nam opmerkelijk sterk toe. In 2003 bedroeg het aantal 'nog maar' acht territoria. De Geelgorzen bezetten in 2011 in het Ketlikerskar en de Ketlikerheide in feite alle aanwezige, open plekken in bosranden op de overgang naar heide en grasland. Ook in kruidenrijke houtwallen en op de heide, bij bomen of struikranden, zaten de nodige paren. De Geelgors is de afgelopen jaren duidelijk bezig met een opmars. Vanuit de gekoloniseerde bos- en heidegebieden en geschikte (kleinschalige) agrarische gebieden in het Drents-Friese Wold, breidt de soort zijn broedareaal in noordelijke richting verder uit. De vogel lijkt het in deze regio, op de grens van Friesland en Drenthe, zowel in 2010 als in 2011, vooral erg goed te hebben gedaan (mondelijke mededeling A. van Dijk). Ten noorden van het Ketlikerskar en de Ketlikerheide wordt de Geelgors de laatste jaren ook in toenemende mate waargenomen in houtsingels en bosranden tussen kleinschalig gras- en akkerland (eigen waarneming).

5. Evaluatie

In deze evaluatie wordt aan de hand van relevante vogelgroepen en doelsoorten ingegaan op de relatie tussen het beheer, het terreintype en de mate waarin verschillende soorten met een overeenkomstige biotoopvoorkeur voorkomen (naar Sierdsema 1995). De nadruk ligt op broedvogels die voor het gebied als voornaamste indicator- en doelsoorten van belang zijn voor het beheer en gehanteerde SNL-pakketten. Het ‘Beheerplan 2000-2025 Ketlikerskar & Ketlikerheide’ (Wolf R. & de Jong R. 2000) geeft richting aan de hoofddoelstellingen voor het natuurgebied. Samengevat komt dit neer op instandhouding en verdere optimalisering van belangrijke natuurwaarden, zoals natuurlijk samengesteld bos met open structuren en goed ontwikkelde, gevarieerde heide en kruiden- en ruigterijk grasland. In subparagraaf 2.2 staat beschreven op welke wijze It Fryske Gea met het beheer er naar streeft om dit doel te bewerkstelligen. Het resultaat van de inventarisatie in 2011 vormt een betrouwbare weergave van de huidige betekenis en mogelijkheden van het Ketlikerskar en de Ketlikerheide voor de broedvogelbevolking en kan dienen als leidraad bij het vervolfbeheer.

5.1 Doelsoorten in het kader van aangevraagde SNL-pakketten

Broedvogelgegevens dienen voor It Fryske Gea als belangrijke input bij de evaluatie van het beleid en de uitvoering van het beheer. Dit vormt mede de basis voor de bescherming van waardevolle natuurgebieden. Het inventarisatieresultaat wordt ook gebruikt als onderbouwing van de in het kader van de Subsidieregeling Natuur en Landschap (SNL) aangevraagde beheerspakketten. Aan deze pakketten worden kwaliteitsklassen en monitoring

gekoppeld, maar op het moment van schrijven van dit verslag was dit nog niet geheel uitgekristalliseerd. Voor dit rapport is gebruik gemaakt van de versie van het conceptdocument “Kwaliteitsklassen en monitoring van de beheertypen” van 28 juni 2010. Hierin zijn onder andere kwalificerende broedvogelsoorten benoemd, die karakteristiek en kenmerkend worden geacht te zijn voor de diverse, aan te vragen beheerspakketten. Voor de pakketten die in het Ketlikerskar en de Ketlikerheide van toepassing zijn staan deze broedvogelindicatoren aangegeven in tabel 7, waarbij de in het gebied vastgestelde soorten vetgedrukt zijn. Op het eerste gezicht lijkt de selectie soms op een willekeurige samenvoeging; sommige soorten zijn toebedeeld aan meerdere (bos- grasland- ruigte- en heide) pakketten, zoals Boomleeuwerik, Boompieper, Roodborsttapuit en (de vrijwel overal vermelde) Geelgors. Anderzijds wordt bijvoorbeeld een soort als de Boompieper wel geschaard onder het bospakket ‘droog hakhout’, terwijl deze sterk op heideterrein gerichte randvogel niet wordt genoemd bij de heidepakketten. Opmerkelijk bij de bosvogels is ook dat de Zwartkop (althans in onderhavige versie) alleen bij ‘droog hakhout’ als indicatieve soort van struiken en jong bos is opgenomen. Aan het andere pakket ‘dennen- eiken- en beukenbos’ is deze soort niet toegekend en verder ook geen enkele andere, specifieke struikbroeder. Deze ‘eventuele omissie’ wordt echter gecompenseerd, doordat de evaluatie hieronder (in subparagrafen 5.2 en 5.3) ook nader ingaat op andere kenmerkende, voor het beheer interessante soorten die niet in de SNL-selecties worden vermeld.

Tabel 7 geeft weer dat van het pakket dennen- eiken- en beukenbos de meeste doelsoorten aanwezig zijn. Dat is niet onlogisch omdat een substantiële

Tabel 7. Overzicht van de SNL-pakketten en daarbij horende broedvogelindicatorsoorten (conform de versie 28-6-2010), ten aanzien van het Ketlikerskar en de Ketlikerheide. Aangetroffen doelsoorten in 2011 zijn vetgedrukt genoteerd. Soorten met een * zijn niet integraal geteld.

SNL-pakketten	De selecties doelsoorten
Droge heide	Wulp, Nachtzwaluw, Boomleeuwerik , Veldleeuwerik, Roodborsttapuit
Vochtige heide	Wulp, Nachtzwaluw, Boomleeuwerik , Veldleeuwerik, Graspieper, Roodborsttapuit , Sprinkhaanzanger , Geelgors
Dennen- eiken- en beukenbos	Wespendief , Bosuil , Boomleeuwerik, Groene Specht , Zwarte Specht , Middelste Bonte Specht, Kleine Bonte Specht , Fluiter , Matkop , Boomklever , Raaf, Appelvink , Geelgors
Droog hakhout	Boompieper , Nachtegaal, Zanglijster*, Zwartkop , Matkop, Buidelmees, Wielewaal, Putter, Appelvink, Geelgors
Kruiden- en faunarijk grasland	Kwartel, Kwartelkoning, Patrijs, Veldeeuwerik, Graspieper, Gele Kwikstaart, Geelgors
Ruigtevelden	Bruine Kiekendief, Boompieper , Blauwborst , Roodborsttapuit, Sprinkhaanzanger , Rietzanger, Snor, Putter

oppervlakte van het gebied uit vergelijkbaar bos bestaat. Veel van deze ‘bosdoelsoorten’ zijn broedvogels die floreren bij oud gevarieerd bos met voldoende vitale en dikke bomen, maar ook voorzien zijn van zowel voldoende struikaanwas als van dood kwijnend hout, voor voedsel en potentiële nestgelegenheid.

Bij de ‘heidepakketten’ zijn met name de voor dit terreintype kenmerkende en in eerste instantie ook te verwachten Boomleeuwerik, Roodborsttapuit en Geelgors als toonaangevende doelsoorten present. Voor de Wulp geldt dat deze oorspronkelijk veelal op heide broedende vogel tegenwoordig vrijwel alleen nog voorkomt in bepaalde graslanden. Specifieke graslandsoorten zijn ook niet aanwezig; voor de meeste soorten is dit terreintype in de huidige besloten hoedanigheid en kleine omvang ook niet aantrekkelijk genoeg. Bij het pakket ‘ruigtevelden’ is het (zij het schaarse) voorkomen van de doelsoorten Blauwborst en Sprinkhaanzanger (die tevens op natte heide aan de westkant zaten) indicatief voor bepaalde habitataspecten, zoals drassige plaatsen met ruigtestruwelen. De Boompieper, die ook aan dit pakket is toegevoegd (en zoals eerder gezegd opmerkelijk genoeg niet

aan de heide- en graslandpakketten), kwam binnen dit beheerstype bij enkele verboste delen voor. De andere vogels uit deze groep, zoals de Bruine Kiekendief, Rietzanger en Snor zijn aan overjarig rietmoeras gebonden en dat is niet of nauwelijks voorhanden in het geïnventariseerde gebied. De geclusterde verspreiding van alle vastgestelde SNL-doelsoorten in de vier gehanteerde beheerspakketten is afgebeeld op figuren 3 en 4. Voor de volledigheid zijn ook de territoriumstippen, die buiten de pakketbegrenzingsen liggen aangegeven.

5.2 Broedvogels van bos (met inbegrip van struiken en jonge opslag)

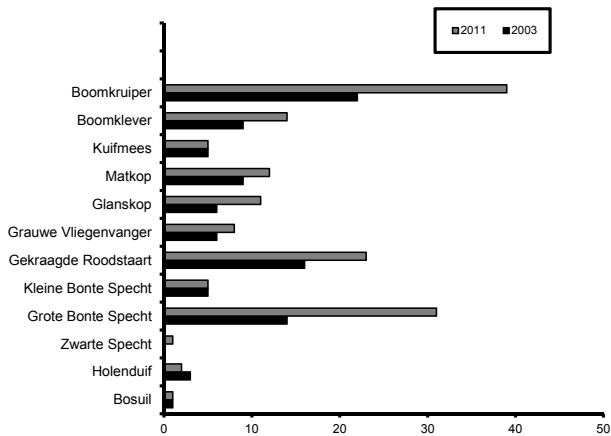
Evenals in 2003 blijkt uit de inventarisatie dat het bos in ruime mate voorziet in aantrekkelijk habitat voor verscheidene bosvogels. Deze groep heeft zich ook verder uitgebreid, zoals af te lezen valt aan figuur 5. Het betreft diverse holenbroeders, zowel permanent aanwezige stand- als wegtrekkende zomervogels; (spechten)soorten die zelf een nestholte maken in dikke of kwijnende bomen: Groene Specht, Zwarte Specht, Grote Bonte Specht, Kleine Bonte Specht en Matkop. En soorten die in bestaande (spechten)



Figuur 3. Geclusterde verspreiding van alle vastgestelde SNL-doelsoorten van de pakketten dennen- eiken- en beukenbos en droog hakhout, in 2011.



Figuur 4. Geclusterde verspreiding van alle vastgestelde SNL-doelsoorten van de pakketten droge en vochtige heide, kruiden- en faunarijck grasland en ruigtevelden, in 2011.



Figuur 5. Aantalsverloop (2003-2011) van diverse kenmerkende holenbroeders in het Ketlikerskar en de Ketlikerheide.

gaten en boomspleten nestelen: Holenduif, Bosuil, Gekraagde Roodstaart, Bonte Vliegenvanger, Grauwe Vliegenvanger, Glanskop, Boomklever, Boomkruiper en Spreeuw.

De verschillende holenbroeders vertonen een tamelijk egaal verspreidingspatroon in het bos en de bosranden. De grootste aantallen en diversiteit, met in sommige delen van het bos concentratievorming, komen echter voor in het Ketlikerskar. Kijkend naar de bossamenstelling in zijn algemeenheid ligt dat ook voor de hand: vrijwel overal, maar met name aan weerszijden van de lange lanen, zijn veel dikke bomen beschikbaar met een overvloed aan (potentiële nest)holtes (zie foto). Afgezien daarvan beschikken de meest aantrekkelijke bosdelen over een gevarieerde mix: veel open plekken (heide, gras), loofbomen (beuk, eik, populier), dikke naaldbomen (grove den, lariks, douglas) en een zowel schaars begroeide als een met weelderige ondergroei bedekte bosbodem. Hier komen ook duidelijk de soorten naar voren met specifieke voorkeur voor open randstructuren, zoals de Groene



In het Ketlikerskar is sprake van een rijkelijk aanbod van oude en dikke bomen met gaten, holten en spleten, die geschikt zijn om in te nestelen.

Specht, Zwarte Specht, Gekraagde Roodstaart, Bonte Vliegenvanger en Grauwe Vliegenvanger. Deze vogels, maar ook de Grote Lijster of Spreeuw, zijn voor het bemachtigen van voedsel op de grond of in het luchtruim (insecten en wormen) aangewezen op deze habitat.

Naast holenbroeders kwam een aantal andere kenmerkende bosvogelsoorten, zoals Fluiter en Appelvink, voor. Wat betreft de Fluiter duidt dit met name op de voorkeurshabitat in de vorm van (gemengd) loofbos met spaarzame ondergroei en slechts hier en daar een struikje. Het voorkomen van de Appelvink, die boomkruinen afzoekt naar bessen, knoppen en zaden, hangt samen met de aanwezigheid van veel eiken en andere (jonge en oudere) loof- en naaldbomen, zoals beuk en grove den. De toegenomen Goudvink duidt daarnaast meer op het voorhanden zijn van jong bos in de opgaande fase. In relatie tot van zeer jong bos en struiken afhankelijke vogels, komt de Zwartkop uitstekend voor de dag. De struikbroeder heeft zich fors uitgebreid en vertoont de grootste dichtheden in open bosdelen en mantelzomen met een gedifferentieerde ondergroei (braam, hazelaar, hulst, kamperfoelie,



Figuur 6: Combinatiekaart met de verspreiding van de struik- en struweelbroeders Zwartkop, Tuinfluiter en Grasmus. Bij de Zwartkop is het voorkomen in als hakhout getypeerd bos weergegeven met witte stip en in het overige (dennen- eiken- en beuken)bos daarbuiten met zwarte stip.

lijsterbes en naaldopslag) en in deels met jonge beuk, els en dicht wilgenstruweel verboste veldjes. Ook het tamelijk talrijke voorkomen van de, meer dan de Zwartkop sterk op de bosrand gerichte Tuinfluiter (en ook Grasmus) wijst op een goed ontwikkeld, jong assortiment van randstruwelen- en struikjes. Uit de combinatiekaart (figuur 6), waarop de verspreiding van deze struik- en struweelbroeders tezamen wordt weergegeven, blijkt waar het bos het meest aan deze habitatkenmerken voldoet. Goed uit de verspreiding af te leiden is ook dat de Zwartkop vooral meer ‘kriskras’ door het bos zit, terwijl de Tuinfluiter zich iets meer ophoudt in bosrandjes of in vrijstaande, zeer jonge opslag. De Grasmus zit nog verder naar buiten, ook op opener plaatsen waar ook spontane (mantel)begroeiing te vinden is, zoals jonge opslag en ruigte- en braamstruwelen tussen heide, grasland en opgaand bos.

Qua roofvogels blijft de Buizerd goed op peil en vertegenwoordigd met negen paar. De Havik en Sperwer namen echter af. Daar staat de aanwezigheid van schaarsere roofvogels, de Wespendif en Boomvalk, weer tegenover. Samengevat kan echter worden geconcludeerd dat het bos in de breedte voorziet in de habitatvoorwaarden van veel, zowel

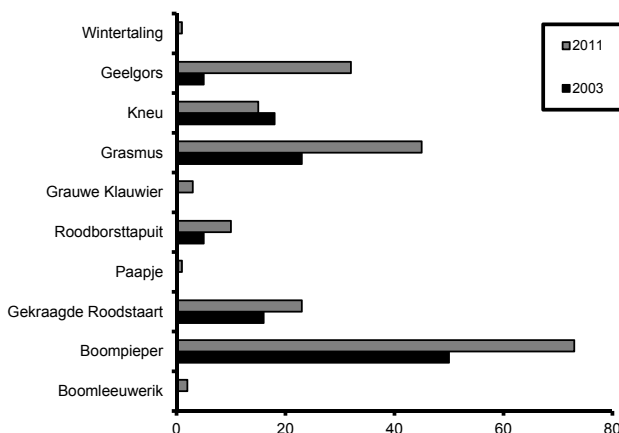
algemene als meest veeleisende en schaarsere bosvogelsoorten.

5.3 Broedvogels van heide en kruiden- en ruigterijk grasland (met inbegrip van struikjes, struwelen, water en zomen)

Voor het beheer van dit gevarieerde terreintype, met eenscalaanbiotoopaspecten, is het nodig de aandacht te vestigen op broedvogels die zijn aangewezen op heide en grasland met water (meanders, poelen, slenken, vennen) en zowel verspreide boompjes, struikjes, kruiden en ruigtestruwelen, als schrale tot vrijwel onbegroeide bodemdelen. Van groot belang ook is een goed ontwikkelde, structuurrijke mantelzoom in een geleidelijke overgang naar bos. Uit de kartering blijkt dat circa driekwart van alle aan dit terreintype gerelateerde (in subparagraaf 5.1 genoemde en tabel 7 vet weergegeven) SNL-doelsoorten in het gebied voorkomen. Soorten zoals de Roodborsttapuit (structuurrijke heide en grasland met her en der opslag en ruigtestruwelen) en (vooral) Boompieper en Geelgors (bosranden, kruidenrijke heide en grasland met enkele bomen) zijn het talrijkst. De Boomleeuwerik (schraal terrein met kale bodemdelen nabij bosranden en verspreide bomen) was een stuk schaarser. Daarnaast komen in het gebied op meerdere plaatsen echter nog diverse andere soorten van deze specifieke groep van dit habitattype voor. Een aantal daarvan behoort in Nederland tot schaarse en zeldzame (Rode lijst) soorten, zoals Dodaars, Wintertaling, Kuifeend, Watersnip, Paapje, Grauwe Klauwier en Kneu. De geclusterde verspreiding van deze (vooralsnog) niet als SNL-doelsoort bij de heidepakketten aangewezen, maar beheersmatig gezien ook belangrijke en waardevolle indicatorsoorten



Figuur 7. Combinatiekaart van diverse specifieke (niet namens de SNL genoemde, maar voor het beheer waardevolle) soorten in het Ketlikerskar en de Ketlikerheide van heide en kruiden- en ruigterijk grasland, met struikjes, struwelen, water en natuurlijke gelaagde zomen.



Figuur 8. Aantalsverloop (2003-2011) in het Ketlikerskar en de Ketlikerheide van kenmerkende en waardevolle beheers- en doelsoorten met betrekking tot heide en kruidenrijk grasland met verspreide bomen, ruigtes, struikjes, vennen en structuurrijke bosranden.

is afgebeeld op de combinatiekaart (figuur 7). Uit de verspreiding is mooi af te leiden waar het Ketlikerskar en de Ketlikerheide voor deze verschillende representanten in de huidige situatie over de vereiste biotoompomstandigheden beschikt. Gespiegeld aan 2003 toont een aantal kenmerkende (doel)soorten ook een positief, of in elk geval op peil blijvend aantalsverloop (weergegeven in figuur 8).

5.4 Conclusies en beheersadvies

Conclusies

Op grond van de positieve aantalsontwikkeling en vrij grote soortendiversiteit van veel kenmerkende broedvogels die hun optimum bereiken in gevarieerd bos- en heidegebied, lijkt het huidige beheer tot dusverre succesvol uit te pakken. In relatie tot oud bos geldt dit met name voor de meeste holenbroeders. Zowel stand- als wegtrekkende zomervogels uit deze groep komen overwegend goed uit de verf. De groep is in de afgelopen tien jaar, mede onder impuls van regionale areaaluitbreiding (bijvoorbeeld vanuit de omringende bos- en heidegebieden Oranjewoud, Kiekenberg en Delleboersterheide) talrijker en ook groter geworden met 'nieuwe' soorten zoals de Groene en Zwarte Specht. Het verdrievoudigde aantal Zwartkoppen en de behoorlijk grote presentie van een andere specifieke struikbroeder, de Tuinfluiter, toont aan dat het ook wat het assortiment struiken en struwelen in bos en bosranden betreft wel goed zit.

Dezelfde positieve conclusie is van toepassing op een aantal aan zeer structuurrijke gevarieerde heide en kleinschalig kruidenrijk grasland gebonden broedvogelsoorten. Ook hier lijkt het beheer, waaronder de combinatie van plaatselijk niet meer, of af en toe gefaseerd maaien, extensieve jaarrondbegrazing met Schotse Hooglanders én periodieke drukkeweiding met mobiele schaapskuddes, een gunstige uitwerking te hebben op vereiste biotoop- en natuurwaarden. Naast het grotendeels openhouden van heide- en grasvelden, lijkt begrazing vooral in gunstige zin bij te dragen aan meer randstructuren en variatie tussen kale, lage en hoge begroeiing (zie foto). Deze differentiatie wordt waarschijnlijk in de hand gewerkt door het feit dat er sprake is van een relatief kleine kudde Schotse Hooglanders, waardoor de begrazingsdruk vrij extensief is. Daarbij komt het vee lang niet even consequent en overal om te grazen op open stukken of in bosranden, maar zijn de dieren hiervoor sterk gericht op de meest aantrekkelijke, met lekkere vegetatie begroeide terreindelen. Dit aspect levert voor verscheidene broedvogels zowel meer voedsel- als nestelplaatsen op; in eerste instantie voor de Boompieper, Roodborsttapuit, Grasmus en Geelgors. Maar ook voor meer veeleisende (Rode

lijst)vogels, zoals het Paapje, de Grauwe Klauwier en de Kneu, geldt dit. De Kneu, die in veel gebieden terugloopt of eruit verdwenen is, handhaaft zich hier prima op de heide, waar de soort gegroepeerd nestelt in (gagel)struikjes en struikheidepollen. Het ruime aanbod van kruidenruigtes speelt de soort (alook de Putter e.d) voor de voedselvergaring daarbij in de kaart. Met incidentelere en vooral voor deze regio beduidend zeldzamere soorten, zoals het Paapje en de Grauwe Klauwier, ligt het wat ingewikkelder en berust het al dan niet aanwezig zijn vermoedelijk deels ook op toevallige factoren. Het voorkomen van deze soorten onderschrijft echter de bevinding dat het natuurterrein voor diverse, ook meer kritische broedvogels zeer aantrekkelijk kan zijn. Voorts heeft de omvorming van vroegere landbouwgrond tot heideschraal terrein, het afgraven van rijke bodemlagen en plaggen of kaal maken van verruigde stukken, zeker ook geleid tot de vestiging van de Boomleeuwerik en tot beter foerageerhabitat voor de Groene Specht. De pioniersoort Kleine Plevier zag hierbij de kans schoon om succesvol tot broeden te komen op kale, zandige delen rond poeltjes. Nieuwe poeltjes, oude vennen en vernatting hebben waarschijnlijk ook de Wintertaling ertoe verleid in de hei te gaan nestelen.



Voorbeeld van een natuurlijke mantelzoom in het Ketlikerskar; een schakering van korte, lage en hoge begroeiing.

Beheersadvies

Samenvattend kan op grond van het overwegend positieve beeld dat uit de broedvogelkartering naar voren komt worden geadviseerd om de huidige beheerkoers met behulp van een combinatie van maatregelen enthousiast voort te zetten. Op hoofdlijnen varieert deze aanpak 'van ruim baan voor spontane processen, tot waar nodig gericht (bij)sturen met reguliere beheermaatregelen door begrazing, gefaseerde bomenkap, maaien en dergelijke'. Doordat met name het bos in het Ketlikerskar nogal smal is, maar niettemin rijkelijk voorzien van paden, wordt aanbevolen om hier en daar een enkel pad (of gedeelte daarvan) op te heffen en af te sperren voor wandelaars, zonder

deze overigens daarmee tekort te doen. De zuidkant van het bos zou hier zich goed voor lenen. Hierdoor zou een grotere, aaneengesloten oppervlakte met meer rustplaatsen in het bos ontstaan. Dit is sowieso gunstig voor allerlei soorten vogels (en andere dieren). Maar wat dit gebied betreft zouden met name de Wespendif, Zwarte en Groene Specht hierbij extra gebaat kunnen zijn, zodat deze vogels meer ongestoord kunnen nestelen en foerageren (dit laatste vaak aan de grond). Belangrijke aandachtspunten bij het beheer blijven het bewaken of waar nodig verder verbeteren van de waterhuishouding, zodat het gebied voldoende nat blijft en bestand is tegen verdroging. Dit aspect is van groot belang voor de ontwikkeling van vitale heide- en schraal graslandvegetaties, maar ook voor het bos waardevol (méér dynamiek, goed voor (zacht) loofhout, dood en levend hout, e.d.).

Het terreintype bestaande uit een combinatie van heischraal en kruidenrijk grasland met struweel- en struikranden kan in de komende jaren desgewenst verder worden uitgebreid aan de noordwest- en oostkant van de Ketlikerheide, waar recent voormalige landbouwgrond in eigendom genomen is. Voor veel hierboven besproken soorten zal dit een extra stimulans zijn. Hoewel ook enkele Kieviten en een Gele Kwikstaart zijn aangetroffen op delen van dit grasland, zijn de mogelijkheden voor veel weidevogels hier echter vrij beperkt.

Drukbegrazing

Sinds enkele jaren worden heide en grasland in dit object ook begraasd door inzet van mobiele schaapskuddes. Hoewel de begrazing (in combinatie met plaatselijk niet meer of hooguit nu en dan gefaseerd maaien), in het Ketlikerskar en de Ketlikerheide zeer waarschijnlijk bijdraagt aan de nagestreefde natuurdoelen, is het zinvol om bij deze beheermaatregel een paar belangrijke kanttekeningen te plaatsen. Juist omdat verschillende, aan (half)open heideterrein en bos- en struweelranden gebonden vogels positief reageren op effecten van deze drukbegrazing, is het van het grootste belang dat deze vogels gedurende de broedfase wel kunnen beschikken over optimaal beschermende omstandigheden. Veel van deze soorten (Wintertaling, Boomleeuwerik, Boompieper, Roodborsttapuit, Blauwborst, Paapje, Sprinkhaanzanger, Tjiftjaf, Fitis en Geelgors) behoren tot grondbroeders (of vlak daarboven), waardoor deze vogels extra kwetsbaar zijn voor nestverlies door vertrapping tijdens (intensieve en/of plotselinge) begrazing. Maar ook voor de meer in dichte struwelen of struikjes broedende vogels (zoals Grasmus, Tuinfluiter, Zwartkop, Putter en Kneu), die niet zelden zeer laag boven de grond nestelen in een pol of struikje op de heide of in de boszoom, geldt dit risico. Met dit gegeven in de hand wordt dan ook geadviseerd om de inzet

van (intensieve) drukbegrazing in heide, grasland en ruigten én bosranden zoveel mogelijk te laten plaatsvinden buiten de (voor alle soorten beste) broedtijd; globaal van 15 maart tot 15 juli.

De uitvoering van enerzijds beheer door middel van begrazing, met als doel het creëren van gevarieerde heide en grasland en anderzijds maatregelen die directe bescherming bieden aan broedende vogels, berust op een delicaat evenwicht van dosering, lokalisering en timing. Wanneer toch besloten wordt dat het nodig is drukbegrazing toe te passen in de broedtijd, is het raadzaam om op dat moment de boszoom zelf ver buiten de tijdelijke afrastering van het te beweiden terreindeel te houden en dus niet buitenom aan te brengen tot enkele meters het bos in (zie foto). Juist in deze zoom broeden namelijk allerlei grond- struweel- en struikbroeders. Daarnaast zouden bij begrazing in de broedtijd de meest kwetsbare delen midden op de hei- of grasveldjes met geschikte nestplaatsen (struikjes, hoge heide- en pijpenstrootjepollen, etc), eveneens (ook al is dat voor korte tijd) dienen te worden uitgerasterd. Het kan helpen om van tevoren een soort van (deskundige) ‘quickscan’ uit te laten voeren, om een goed beeld te krijgen van waar de (meeste) broedvogels zitten op de heide of grasland. Het traceren van de nesten zelf is bij het gros van de onderhavige soorten echter vrijwel ondoenlijk en zondermeer tijdrovend en verstorend, zodat dit zeer sterk af te raden is. Verder blijft het uiteraard zaak om als beheerder continu de vinger aan de pols te houden, zodanig dat de ten doel gestelde biotoopontwikkeling voor een grote diversiteit van broedvogels en andere natuurwaarden optimaal kan worden gerealiseerd.



Bij de toepassing van drukbegrazing in de broedtijd geldt het nadrukkelijke advies de afrastering niet buitenom langs de bosrand aan te brengen, zoals hier in het Ketlikerskar wel het geval was. Juist in deze zoom broeden veel struweel- struik- en grondbroeders, zodat het raadzaam is om hier in deze fase geen drukbegrazing toe te laten.

6. Samenvatting

In het voorjaar van 2011 is het natuurgebied Ketlikerskar en Ketlikerheide (212 hectare), evenals in 2003, uitgebreid geïnventariseerd op broedvogels. Het resultaat is de vaststelling van in totaal 71 broedvogelsoorten. Daarvan zijn 58 integraal geteld en staan elf soorten (Wintertaling, Boomvalk, Watersnip, Koekoek, Graspieper, Paapje, Groene Specht, Grauwe Vliegenvanger, Grauwe Klauwier, Matkop en Kneu) op de Rode lijst van bedreigde en kwetsbare vogels in Nederland (Van Beusekom et al. 2005). Als (zeer waarschijnlijke) broedvogel opgemerkte, maar niet getelde soorten waren: Houtduif, Winterkoning, Roodborst, Merel, Zanglijster, Tjiftjaf, Fitis, Goudhaan, Zwarte Mees, Pimpelmees, Koolmees, Gaai en Vink. Uit de kartering komt een duidelijk beeld naar voren van de huidige betekenis van het natuurgebied voor diverse broedvogels, waaronder relevante SNL-doel- en waardevolle beheerssoorten van bos en bosranden en van gevarieerde heide, kleinschalig kruidenrijk grasland, ruigten en struwelen. Vergeleken met 2003 laten verschillende kenmerkende vogels van deze habitattypen een positieve ontwikkeling zien; van de 58 vergeleken broedvogels namen zeventien soorten toe en verschenen vijftien soorten als 'nieuwe broedvogel' in het gebied. Opvallend bij de verschenen soorten is dat vrijwel de helft daarvan op de Rode Lijst staat. Van deze positieve categorie doet ruim de helft het ook landelijk vrij goed.

Afgezien van landelijk effect en regionale areaaluitbreiding heeft een aantal soorten de afgelopen jaren zeker ook direct geprofiteerd van gunstig uitwerkende beheersmaatregelen in het gebied, waardoor voor diverse vogels een gunstige biotoopontwikkeling op gang is gebracht. Bij bosstandvogels (onder meer kenmerkende holenbroeders 'Groene Specht, Zwarte Specht, Grote Bonte Specht, Matkop, Glanskop, Boomklever en Boomklever', maar ook soorten zoals Grote Lijster, Fluiter en Appelvink) hangt dit sterk samen met ouder en gevarieerder wordend bos. Andere holenbroeders, zoals de naar Afrika wegtrekkende Gekraagde Roodstaart en Grauwe Vliegenvanger,

hebben ook baat gehad bij het beheer, doordat in bos meer open structuren en aantrekkelijke randen zijn ontstaan; biotoopaspecten die overigens voor veel vogels een pré zijn. Dat het gebied ook in ruime mate voorziet in jong bos en struiken valt onder meer af te leiden uit het talrijke voorkomen van de Zwartkop en een goede presentie van de Tuinfluiter.

Dezelfde positieve ontwikkeling vanuit gunstig uitpakkend beheer geldt ook in relatie tot de hoofdzakelijk op (half)open heide en bos(randen) aangewezen soorten: Boompieper, Boomleeuwerik, Roodborsttapuit, Kneu en Geelgors. Het verschijnen of toenemen van Watersnip, Kuifeend, Wintertaling, (Groene Specht), Boomleeuwerik, Blauwborst, Paapje, Grasmus en Grauwe Klauwier heeft waarschijnlijk ook voor een belangrijk deel te maken hebben met het feit dat het gebied is uitgebreid met heide(schraal) terrein en ruigtevelden in combinatie met de verbeterde waterhuishouding.

Op grond van dit overwegend positieve beeld kan de conclusie worden getrokken dat het huidige beheer (een combinatie van spontane ontwikkeling, gerichte reguliere maatregelen en inzet van begrazing), goed lijkt aan te slaan en dus kan worden voortgezet. Belangrijk aandachtspunt blijft vooral het bewaken of verder optimaliseren van de waterhuishouding, zodat verdroging (ook tijdens gortdroge voorjaren) wordt tegengegaan. Wanneer bij het beheer het middel van kortstondig intensieve drukbegrazing wordt ingezet, geldt het advies dit buiten de broedtijd (van 15 maart tot 15 juli) te doen. Wanneer drukbegrazing toch moet worden toegepast in het broedseizoen is het raadzaam om een breed stuk van de boszoom zelf buiten de tijdelijke afrastering van het beweide terreindeel te houden en dus niet buitenom aan te brengen tot enkele meters het bos in. Op deze wijze kunnen de (niet zelden talrijk) in deze zoom broedende grondstruweel- en struikbroeders worden gespaard. Ook bij begrazing midden op de hei en grasland wordt de mogelijkheid van plaatselijke uitrastering van struik- en struweelranden van harte aanbevolen.

7. Literatuur

VAN BEUSEKOM R., HUIGEN P., HUSTINGS F., DE PATER K. & THISSEN J. (RED.) 2005. Rode Lijst van de Nederlandse broedvogels. Tirion Uitgvers BV, Baarn.

CRAMP S. & K.E.L. SIMMONS 1980. The birds of the Western Palearctic, Vol. 2. Oxford Univ. Press, Oxford.

CRAMP S. & SIMMONS K.E.L. (EDS.) 1983. The Birds of the Western Palearctic. Vol. 3. Oxford University Press, Oxford.

VAN DIJK A.J. & BOELE A. 2011. Handleiding SOVON Broedvogelonderzoek. SOVON Vogelonderzoek Nederland, Nijmegen.

VAN DIJK A.J., VERGEER J.W., (SOVON) & PLATE C. (CBS) 2011. Broedvogelindexen in 2010: veel Afrikatrekkers positief, maar water- en standvogels negatief. SOVON-Nieuws jaargang 24 (2011) nr 3. (3-5).

HELLEBREKERS A.W. 2003. Heeft de Koekoek overlevingskansen? A.W. Hellebrekers, Voorburg
Jager K. 2003. Broedvogels van Ketlikerskar & Ketlikerheide. SOVON-inventarisatierapport 2003/37. SOVON, Beek-Ubbergen.

VAN MANEN W. 2005. Valsstrikken en vingerwijzingen bij het inventariseren van broedvogels. Handleiding Soortgerichte Gebiedsinventarisaties Broedvogels.
Sierdsema H. 1995. Broedvogels en beheer. Het gebruik van broedvogelgegevens in het beheer van bos- en natuurterreinen. SBB-rapport 1995-1, SOVON-onderzoeksrapport 1995/04. SBB/SOVON, Driebergen/Beek-Ubbergen.

SNL-conceptrapportage Kwaliteitsklassen en monitoring van de beheertypen, versie 28 juni 2010.
Wolf R. & de Jong R. 2000. Beheerplan 2000-2025 Ketlikerskar & Ketlikerheide. Project 507. Eelerwoude Ingenieursbureau B.V. Rijssen / It Fryske Gea, Olterterp.

Volgende pagina's: Bijlage 1. Individuele soortverspreidingskaarten.